

УДК 598 – 1 (470.6)
ББК 28 693.35

**ХУСУСИЯТҲОИ БИОЛОГИЮ ЭКОЛОГИ,
ПАҲНШАВӢ ВА ҲИФЗИ ЛӢНДАСАРАКИ
ТАҚИРИИ САИД-АЛИЕВ
(*PHRYNOCERHALUS HELIOSCOPUS*
SAIDALIEVI) ДАР ТОҶИКИСТОНИ
ШИМОЛӢ**

Хидиров Худойкул Облокулович – дотсент,
мудири кафедраи анатомияи варзии ва
мудофиаи граждони МТД “Донишгоҳи
Давлатии Хучанд ба номи академик
Б.Гафуров”, (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Хучанд), e-mail: hidirov_jonibek@mail.ru

**БИОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ, РАСПРОСТРАНЕНИЕ И
ОХРАНА КРУГЛОГОЛОВКИ САИД-АЛИЕВА-
(*PHRYNOCERHALUS HELIOSCOPUS*
SAIDALIEVI) В СЕВЕРНОМ
ТАДЖИКИСТАНЕ.**

Хидиров Худойкул Облокулович – доцент,
заведующий кафедрой анатомии спорта и
гражданской обороны ГОУ “Худжандский
государственный университет имени
академика Бободжона Гафурова”, (Республика
Таджикистан, г.Худжанд), e-mail:
hidirov_jonibek@mail.ru

**BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL FEATURES,
DISTRIBUTION AND PROTECTION OF SAID-
ALIYEV'S ROUNDHEAD -
(*PHRYNOCERHALUS HELIOSCOPUS*
SAIDALIEVI) IN NORTH TAJIKISTAN**

Khidirov Khudoikul Oblokulovich – Docent, Head
of the Department of Anatomy of Sports and Civil
Defense of the Khujand State University named
after academician B. Gafurov (Republic of
Tajikistan, Khujand), e-mail:
hidirov_jonibek@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: лӯндасараки тақирӣ Саид-Алиев, паҳншавӣ, биология, экология, душман, муҳофизат.

Дар мақола маълумот оид ба герпетофаунаи Тоҷикистони Шимолӣ дар асоси натиҷаҳои мушоҳидаҳои мавсимӣ дар экспедицияҳо солҳои 2018-2021 оварда шудааст.

Ключевые слова: круглоголовка Саид-Алиева, распространение, биология, экология, враги, охрана.

В статье приведены данные о герпетофауне Северном Таджикистана по результатам наблюдений сезонных изменений полученные в результате экспедиций в 2018 – 2021 г.г.

Key words: Said-Aliyev Lizard, distribution, biology, ecology, enemy, conservation

The article presents data on the herpetofauna of northern Tajikistan based on the results of observations of seasonal changes obtained as a result of expeditions in 2018 - 2021.

Паҳншавӣ: Дар ноҳияи Мастҷоҳ соҳили дарёи Сир, доманаи кӯҳи Муғул ва атрофи Хучанд воমেҳӯрад. Бештар маҳалли сукунати он кӯҳи Муғул, атрофи Хучанд, шаҳраки Сомғор, атрофи шаҳри Қайроқумро дарбар мегирад.

Саршумор ва хусусиятҳои сохти беруниаш: Солҳои 1957-1966 дар масофаи 9-12 км маҳалли сукунат 6-8 то лӯндасарак вохӯрдааст, ҳоло бошад баъд аз қорам шудани заминҳои партов маҳалли ҳоси зисти он дар ҳудуди номбурда кам воমেҳӯрад. Лӯндасараки тақир аввалин бор дар Тоҷикистони Шимолӣ аз тарафи А.П.Федченко ва А.А. Кушакеевич аз маҳалҳои Хучанд ва қаторкӯҳи Муғул дарёфт намудаанд. Дарозии думи лӯндасараки калон якуним баробар дарозтар аз баданаш мебошад. Дар қулоҳаш 18-22 то пулакчаҳо, дар поёни лабаш 14-15 то пулакчаҳо дорад, дар ақиби ангушти пояш 16-19 то пулакчаҳо мавҷуданд. Рангаш хеле тағирёбанда буда, аз боло хокистари равшан то хокистари баланд менамояд, аз сутунмӯҳра то дум нуқтаҳои гулоби печидашуда бо рангҳои кабудтоб дорад, вазни максималии модинааш бг, наринааш-7,5г мебошад.

Мутобиқат бо ҳарорат: Лӯндасараки тақир аз хобгоҳи зимистонаи худ дар вақти гарм шудани ҳаво то +10 +140С мебарояд. Вақте ки ҳарорати ҳаво аз +36 С баланд мешавад лӯндасараки тақир дар зери дарахтони буттагӣ пинҳон мешавад.

Бо мушоҳидаҳои мо лӯндасараки тақирро баҳорон дар вақти муайян ҷои худро тарк мекунад. Аз соати 8:30 ғ 9:30 то соати 17:00 онҳо ғаёлноқ мешаванд. Дар гармиҳои моҳҳои июн ва август дар гирду атрофи ноҳияи Б.Ғафуров лӯндасараки тақирӣ аз соати 6:50 баромадаанд. Баромади гурӯҳӣ бошад, аз соати 9:00 оғоз ёфта, то соатҳои 11:30-12:00 онҳо ғаёлона шикор кардаанд. Соатҳои 12:00-15:00 бошад 1 ғ 2 то вомехӯранду ҳалос. Дуюм дараҷаи ғаёлноқии лӯндасараки тақирро мо аз соати 17:00 то 19:30- 20:00 дар Шуркул мушоҳида кардем, ки як то ғ ду то низ вомехӯранду ҳалос. Дар моҳҳои сентябр – октябр онҳо аз соати 10:00-11:00 ба болои теппаҳо мебароянд ва то соатҳои 16:00-17:00 ғаёлноқ мебошанд.

Аз ин мушоҳидаҳо бармеояд, ки лӯндасараки тақирӣ ғаёлноқии рӯзонро мегузаронанд. Дар маҳалли Самғор лӯндасараки тақирӣ охири моҳҳои октябр ва аввали моҳи ноябр ба хобии зимистона меравад.

Ғизогирӣ: Бо нишондодҳои О.П.Богданов лӯндасараки тақирӣ дар Тоҷикистон асосан ҳашаротҳоро меҳӯранд. Дар дохили хӯроқи ӯ гуногунӣ дида мешавад, ки баҳорон онҳо бисёртар саҳтболонро меҳӯранд, тирамоҳ бошад, асосан мӯрчаҳоро истеъмол менамоянд.

Маълумотҳо оиди тарқаби хӯроқи лӯндасараки тақир дар қорҳои дигар муаллифон ба монанди Колесников А., Яковлев Б., Рустамов А.К., Саид-Алиев С.А., Сатторов Т, Хидиров Х. ва ғайраҳо маълуманд. Анализи рӯдаи лӯндасараки тақир нишон додаст, ки лӯндасарақҳо асосан ҳашаротҳоро меҳӯранд. Дар ратсиони хӯроқи онҳо ҷои аввалро мӯрчаҳо (50%), саҳтболон (35%), якболон ва дуболон (18%) ишғол мекунад.

Биология: Лӯндасарақҳо моҳи март ҷуфт мешаванд. Модинаи онҳо вобаста ба андозаи худ 2-6 тои тухм мегузаранд. Дар моҳи март ғадудҳои чинсии наринаи лӯндасараки тақир қалон мешавад ва то моҳи апрел ҳаминаи хел қалон меистад, аммо дар моҳи май хурд мешавад. Мушоҳидаҳои мо нишон дод, ки бордоршавии лӯндасараки тақир дар охири моҳи апрел то саршавии моҳи июн мегузарад. Бордоршавии лӯндасараки тақирро мо моҳи апрели соли 2017 дар шаҳраки Сомғор мушоҳида кардем. Дар атрофи Хучанд бошад, модинаи ноболиғ бо тухмдонҳои инкишофёфта бо андозаҳои 6,5 - 7,5 x 4-5 мм бо вазни 82-100 мг ба назар расида буд. Модинаи бо андозаи 48-53 мм дар гирду атрофии Хамробод мушоҳида кардем, ки тухм 3 дона буд, тухми тайёр бо андозаи 12-14 x 7-8,5 мм бо вазни 250-420 мг буданд. Модинаи дар гирду атрофи шаҳри Қайроққум дарёфта тухмдонҳои васеъшуда дошта бетухм буданд. Бо ин мушоҳидаҳо гуфтан мумкин аст, ки бордоршавии лӯндасараки тақир дар охири моҳи март сар шуда, то моҳи июн давом мекунад. Бо маълумотҳои О.П.Богданов тухми лӯндасараки тақир аз 3 то 7 мебошад. Дар вақти бордоршавӣ наринаи лӯндасараки тақир хеле ғаёл мешавад ва лӯндасараки модинаро назорат мекунад.

Пӯстпартоӣ: бо мушоҳидаи мо пӯстпартоии лӯндасараки тақир гурӯҳӣ буда, санаҳои 20-30 моҳи май соли 2018 дида шуд. Ҳаминаи тарик пӯстпартоии лӯндасараки тақир 2 маротибаро дарбар мегирад ва дар моҳҳои май ва август пӯст мепартояд.

Душманони лӯндасараки тақир: Аз гуфтаҳои орнитолог Р.А. Мирзобаҳодуров лӯндасараки тақирро паррандаҳои дарранда ва уқоби қурганик меҳӯранд. Мори печон душмани асосии лӯндасараки тақир мебошад.

Паноҳгоҳҳо: Лӯндасараки тақир аз лӯндасараки Штраух нисбатан серҳаракаттар мебошанд. Пагоҳи онҳо дар гирду атрофи гурезгоҳи худ гарм мешаванд. Қутри ҷои шикории онҳо 5-8 м буда, онҳо хӯроқи зиндаро бо ҳаракати тезии тани ба тӯма мегиранд. Агар лӯндасараки тақирро ба даст орем ӯ даҳонашро кушода мехоҳад ғазад ва аз дасти одам раҳо ёбад. Лӯндасараки тақир ҷои гурези муваққати худро дар зери қабаи растаниҳо ва ғорҳои худ, ки 13-18 см дарозӣ дошта ҷуқурии 4-5 см мебошад, ки онҳо бо ангуштони пеши худ дар ҷойҳои гилу регин меқобанд раҳой меёбанд. Дар ғори ҷуқурии 10-55 см лӯндасараки тақирро бо шумораи яктогӣ мушоҳида карда шуд, ки ӯ қўндаланг бо думи худ ба баромадгоҳ бо ҷашмони пӯшида ва пойҳои ғунҷакардашуда хобида буд.

Сабабҳои камшуморӣ ва маҳдуди сукунат: Аз худ қардани заминҳои партов ва дар давраи таҷрибаи саҳрой лӯндасарақро аз ҳад зиёд доштани донишҷўёни баҳши химияю биологияи ДДХ ва зоолоғҳое, ки аз Ҷумҳурии гуногуни Осиёи Миёна меоянд, омилҳои асосии камшуморӣ ва маҳдуди сукунадгоҳи он мебошад. Лӯндасараки тақир дар ҳолати нест шуда рафта истода мебошад. Дар тамоми маҳалли сукунат доштани лӯндасарақро манъ қардан лозим аст. Барои ғайриқонунӣ доштани лӯндасарақ қаримаву қазоҳои дигар муқаррар бояд қард. Аз ин лиҳоз барои муҳоғизати лӯндасараки тақир ўро ба Қитоби Сурхи Тоҷикистон дохил қарда шудааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Ананьева Н.Б., Н.Орлов и др. под.ред. Алимова А.Ф. 1. Атлас пресмыкающихся Северной Евразии/– Санкт-Петербург: ОАО Иван Фёдоров, 2004. – 232 с.
2. Абдусаломов И.А. Фауна Таджикской ССР – Душанбе: Дониш 1971. Т.19, ч.1. – 389с.
3. Богданов О.П. Фауна Узбекской ССР, ч. 1. Земноводные и пресмыкающиеся. – Ташкент: Изд. АН Уз. ССР, 1960. – 254с.
4. Саид – Алиев С.А. Земноводные и пресмыкающиеся Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1979. – 145с.
5. Сатторов Т.С. Пресмыкающиеся Северного Таджикистана. – Душанбе: «Дониш», 1979. – 145 с.
6. Хидиров Х. О. Пресмыкающиеся гор Северного Таджикистана (фауна, экология, этология, зоогеография и охрана). Худжанд -2009.-156с.
7. Яковлева И.Д. Пресмыкающиеся Киргизии. - Фрунзе: Изд. АН Кирг. ССР, 1964. – 272 с.

REFERENCES

1. Ananyeva NB, N. Orlov et al. Ed. Alimova A.F. 1. Atlas of reptiles of Northern Eurasia / - St. Petersburg: JSC Ivan Fedorov, 2004. - 232 p.
2. Abdusalomov I.A. Fauna of the Tajik SSR - Dushanbe: Donish 1971. Vol.19, part 1. - 389p.
3. Bogdanov O.P. Fauna of the Uzbek SSR, part 1. Amphibians and reptiles. - Tashkent: Publishing house. AN Uz. SSR, 1960. —254p.
4. Said - Aliev S.A. Amphibians and reptiles of Tajikistan. - Dushanbe: Donish, 1979. -- 145p.
5. Sattorov T.S. Reptiles of Northern Tajikistan. - Dushanbe: "Donish", 1979. - 145 p.
6. Khidirov Kh. O. Reptiles of the mountains of Northern Tajikistan (fauna, ecology, ethology, zoogeography and protection). Khujand -2009.-156p.
7. Yakovleva I. D. Reptiles of Kyrgyzstan. - Frunze: Ed. AN Kirg. SSR, 1964. -- 272 p.